

- 2004: Yksin vai yhtenä monista? *Että- ja joka-lauseiden merkityserosta.* – *Kielikuvia* 1/04 s. 8–17.
- LAPPALAINEN, HANNA 2004: *Variaatio ja sen funktiot. Erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellisen variaation ja vuorovaikutuksen tarkastelua.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 964. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LÄHTEENMÄKI, MIKA 2001: *Dialogue, language and meaning: Variations on Bakhtinian themes.* Jyväskylä: University of Jyväskylä/Department of Russian.
- MIELIKÄINEN, AILA 2005: Matkimuksista määritelmiin. Miten murteista puhutaan. – *Sananjalka* 47 s. 98–118.
- MÄNTYNEN ANNE 2003: *Miten kielestä kerrotaan. Kielijuttujen retoriikkaa.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 926. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PALANDER, MARJATTA 2001: Kansan käsitksistä lingvistiikkaa. – *Virittäjä* 105 s. 147–151.
- SALMINEN, TARU 2000: *Morfologiasta moniäänisyyteen. Suomen kielen kvasirakenteen merkitys, käyttö ja kehitys.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 796. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

KOMPLEKSINEN PERUSTEOS KIELELLISESTÄ KOMPLEKSISUUDESTA

Östen Dahl *The growth and maintenance of linguistic complexity.* Studies in Language Companion Series (SLCS) 71. Amsterdam: John Benjamins 2004. 333 s. ISBN 90-272-3081-1.

Kompleksisuuden tutkimuksesta on tullut yhä suositumpaa, ja samalla on keskusteltu vilkkaasti siitä, miten kielellinen kompleksisuus oikeastaan pitäisi määritellä. Oman näkökulmansa keskusteluun tuo Östen Dahl, joka käsittelee kirjassaan *The growth and maintenance of linguistic complexity* kielellisen kompleksisuuden kasvuun johtavia diakronisia prosesseja sekä jonkin verran myös kompleksisten rakenteiden säilymisen syitä. Perusajatukse-
na on, että kompleksiset rakenteet vaativat syntyäkseen aikaa, ja siksi hän kutsuukin niitä kypsiksi ilmiöiksi.

Teos koostuu useasta erilaisesta osasta. Sen luvut 2–5 toimivat teoreettisena taustana varsinaiseen teemaan. Johdantoluvun

jälkeen luvussa kaksi Dahl esittelee perusteellisesti niitä informaatioteorian käsitteitä, joiden ymmärtäminen on tarpeellista myöhemmin kuvailtavien kypsymisprosessien syiden ja perusteiden hahmottamiseksi. Hän osoittaa, että oikeanlainen redundanssi kielessä on hyödyllistä ja tarpeellista viestin perillemenon varmistamiseksi. Kirjan alkupuolen luvuista olennaisin on kolmas, jossa Dahl esittelee teoreettisensa kannalta keskeiset käsitteet ja määritelmät; luvut neljä ja viisi taas jäävät hieman irrallisiksi teoksen pääteemasta.

Tekijä määrittelee informaatioteorian oppien mukaan kompleksisuuden suhteessa siihen, kuinka tiiviiksi viesti on puristettavissa. Hänen mielestään kielellisen

kompleksisuuden pitäisi ainakin periaatteessa olla objektiivisesti mitattavissa oleva ominaisuus. Eräät tutkijat ovat yhdistäneet kompleksisuuden oppimisen vaikeuteen, mutta Dahlin mukaan käsitteet tulisi pitää erillään toisistaan. Dahlin teoriassa huomion arvoista on, että hän erottaa kielellisen kompleksisuuden eri aspektit: kielen rakenteellinen kompleksisuus tulee pitää erillään systeemin kompleksisuudesta. Eri kompleksisuuden lajien väliset suhteet ovat itsessään monimutkaisia, ja kielen muutos voi toisella osa-alueella johtaa kompleksisuuden kasvuun ja samalla toisaalla sen vähenemiseen. Tämä onkin tärkeä lisäys, koska jotkut tutkijat ovat saattaneet nähdä saman ilmiön yksinkertaistavana, toiset kompleksisoivana.

Neljännessä luvussa, jossa kuvaillaan geneettisesti periytyvien biologisten systeemien yhtäläisyyksiä kielellisten systeemien kanssa ja niiden välisiä eroavaisuuksia, on teorian kannalta olennaista kumpaankin systeemiin sopiva elinkaaren käsite. Kielten yksittäisten konstruktoiden elinkaarien tarkastelu on keskeisempää kuin kokonaisten kielten typologisten elinkaarien. Konstruktioit eivät väistämättä kierrä kehää muuttuen analyttisistä synteettisiksi ja takaisin — kielissä nimittäin on rakenteita, jotka saattavat säilyä periaatteessa ikuisesti. Nämä ovat niitä kompleksisia kypsiä ilmiöitä, joita myöhemmin kuvataan yksityiskohtaisesti. Kypsien piirteiden syntytprosesseissa Dahl näkee yhtäläisyyksiä biologiaan: myös kielen konstruktioit vanhenevat ja saavat tiettyjä piirteitä ainoastaan ikääntymisen myötä.

Viidennessä luvussa tarkastellaan kielen käyttöä ja omaksumista. Dahl painottaa konkreettisten esimerkkien avulla, että kieliopillisten elementtien funktioit voivat muuttua ja olla erilaisia esiintymisyhteyksiensä mukaan ja että intentioit ja funktioit tulisi pitää erillään toisistaan.

KYPSIEN RAKENTEIDEN KEHITTYMINEN VAATII AIKAA

Keskeisimmän jakson kirjassa muodostavat mielestäni luvut 6–8. Luvussa kuusi Dahl määrittelee teoriansa kannalta olennaisen termin *kypsyys*, ja luvuissa 7–8 kuvataan useiden esimerkkien avulla kypsien kompleksisten rakenteiden syntymekanismejä ja -ehtoja. Oikeastaan kielellinen kypsyminen on yksi näkökulma kieliopillistumiseen. Kypsät ilmiöt syntyvät ainoastaan ajan myötä, ja niillä on usein takanaan tuhansien vuosien derivaatiohistoria. Kypsien ilmiöiden voisi siksi olettaa puuttuvan kreoleista ja pidgineistä; näiden onkin väitetty olevan vähän tai ei lainkaan kompleksisuutta sisältäviä kieliä. Dahl epäilee kuitenkin täydellisen kompleksittomuuden tilan olevan tavoittamattomissa.

Kypsistä systeemeistä ilmeisin on taitusmorfologia, joka on toiminut perusteena kielten typologiselle luokittelulle. Kypsymistä tapahtuu kuitenkin kaikilla kielen osa-alueilla perinteisesti ymmärretyn kieliopillistumisen lisäksi, esimerkiksi inkorporaatiossa ilmauksen tiivistyessä lauseketasolta sanatasolle. Teoksesta löytyy varmuuden vuoksi vielä luettelo kypsistä piirteistä, joita ovat esimerkiksi leksikon alalla kieliopillinen suku, syntaksissa kongruenssi ja fonologiassa prosodiset piirteet.

Leksikaalisten elementtien on kypsyemisprosesseissa muututtava paitsi kieliopillisiksi morfeemeiksi ennen kaikkea kiinteäksi osaksi jotakin laajempaa kieliopillista konstruktioita. Kieliopillisen kypsymisen voi jakaa kolmeen vaiheeseen. Ensin konstruktio tulee käyttöön sellaisissa tilanteissa, joissa se ei ole ollut käytössä aiemmin, eli konstruktio leviää. Tämän jälkeen uuden konstruktion on kilpailtava elintilasta vanhan kanssa, jolloin uusi konstruktio voittaa ja vanha katoaa tehtä-

västä, syntyy aselepo tai konstruktiot jäävät vapaaseen vaihteluun. Kaksi ensimmäistä vaihetta voivat tapahtua yhtäaikaaisesti ja vaikuttaa ilmauksen rakenteeseen. Viimeisessä vaiheessa konstruktio mukautuu uuteen tehtävänsä käyden läpi erilaisia redusoitumisprosesseja.

Mukautumisen myötä syntyvien äänteenmuutosten kuvailulle Dahl on omistanut koko kahdeksannen luvun. Näillä äänteenmuutoksilla konstruktion foneettinen paino sopeutetaan sen uuteen funktioon ja laajentuneeseen käyttöön. Foneettisista redusoitumisprosesseista huolimatta rakenteen kompleksisuus säilytetään morfologisaation avulla. Dahl keskustelee aiemman tutkimuksen kanssa reanalyysin roolista suhteessa redusoitumiseen sekä sen paikasta kieliopillistumisprosesseissa. Tekijä osoittaa vielä, miten rakenteellinen kompleksisuus lisääntyy ilmausten tiivisyessä lauseketasolta sanatasolle.

Yhdeksännessä luvussa käsitellään mukautumisprosessien seurauksena kehittyviä morfologisia ilmiöitä. Sellaisia ovat esimerkiksi salkkumorfit, suppleetio (samaan paradigmaan kuuluu lekseemejä, jotka eivät ole diakronisesti sukua toisilleen, esim. engl. *go – went*) ja synkretismi (taivutusparadigman kahden tai useamman jäsenen identtisyys). Kieliopillisen suvun kongruenssi yhdistää leksikkoa, morfologiaa ja syntaksia, ja sen kehittyminen vaatii aikaa, mikä tekee siitä malliesimerkin erittäin kypsästä ilmiöstä. Dahl kiistää perustellusti väitteen, jonka mukaan kieliopillinen suku olisi pelkkä historiallinen jäännös: se toimii kuin sekien tarkistusluvut, joilla varmistetaan informaation perillemeno. Luvun lopussa morfologisia ilmiöitä verrataan fonologian sanatason piirteisiin, joista hyvänä esimerkkinä toimii suomen vokaaliharmonia.

Luvussa 10 kuvataan yksityiskohtaisesti inkorporaatiota, joka on esimerkki leksikon kypsistä piirteistä. Tämä luku

muodostaa teoksen sivumääräisesti laajimman osion. Inkorporoiviksi konstruktioiksi lasketaan myös nomineista muodostetut yhdyssanat, ja luvussa käsitellään lisäksi inkorporaation reunailmiöitä ja syntymässä olevia inkorporoivia konstruktioita. Kiinnostava huomio on, että perinteinen inkorporaatio on tyyppillistä myös monille sellaisille kielille, joita ei pidetä polysyntetisinä, kuten eräille ruotsin murteille ja englannille. Dahl tiivistää selkeästi inkorporoivien konstruktioiden ominaisuudet ja toteaa, että elementin inkorporoitavuus riippuu ainakin sen esiintymätaajuudesta ja referentiaalisuudesta. Lopuksi käsitellään vielä leksikaalistumista ja sen ehtoja. Aiheesta kiinnostuneelle luku tarjoaa oivia työkaluja, mutta tiiviimpi esitystapa olisi ehkä palvellut tämän kirjan päämääriä paremmin.

KOMPLEKSISUUDESTAAN HUOLIMATTA KYPSÄT PIIRTEET SÄILYVÄT HYVIN

Nimestään huolimatta teos keskittyy pikemminkin kompleksisten rakenteiden kehitymisprosessien kuvailuun kuin niiden pysyvyyteen, johon paneudutaan vasta luvussa 11. Dahl yrittää määrittää lekseemien mahdollista elinaikaa luonnontieteistä tutun puoliintumisajan käsitteen avulla. Karkeiden laskutoimitusten mukaan nopeimmin uusilla korvataan perusleksikkoon kuulumattomat sanat, sitten perifrastiset kieliopilliset konstruktiot, kuten analyttisesti muodostettu futuuri, ja hitaimmin korvautuvat raskaat, kypsät rakenteet, kuten taivuttamalla muodostettu futuuri. Koska analyttisesti muodostetut kategoriat häviävät kielestä todennäköisemmin kuin taivuttamalla muodostetut, vaikuttaa siltä, että kypsymisprosessien alkuvaiheessa konstruktiot ovat alttiimpia muutokselle. Todella kypsät piirteet saattavat säilyä

vuosituhansia; tästä hyvä esimerkki on semiittisten kielten ikivanha, erittäin kompleksinen vokaalinvaihtelujärjestelmä.

Dahl huomauttaa, että eurooppalaisissa keskivertokielistä (SAE-kielistä; engl. *standard average European*) tapahtuneet muutokset, kuten latinan sijajärjestelmän romahtaminen tytärikielistä, ovat saaneet tutkijat ajattelemaan, että yksinkertaistavat muutokset kielissä ovat yleensä todennäköisempiä kuin kompleksisoivat. Yksinkertaistavista muutoksista huolimatta esimerkiksi germaanisten kielten epäsäännölliset verbit ovat kuitenkin säilyttäneet asemansa yllättävän hyvin. Näyttää siltä, että kielikontaktien merkitys on suuri ja että kontaktit vaikuttavat kypsien piirteiden syntyyn prosessin eri vaiheissa eri tavoin. Kontaktitilanteessa kypsät prosessit lähtevät helposti käyntiin, mutta konstruktioiden mukauttaminen eli redusoitumisprosessit vaativat seesteisemmän kontekstin. Kypsymistä tapahtuu siis herkimmin silloin, kun tiivis kontaktitilanne on hiipumassa, ja vähiten silloin, kun kontakteja ei juuri ole.

Aiempienkin empiiristen tutkimusten perusteella vaikuttaa siltä, että kompleksisoivat muutokset ovat kielissä todennäköisempiä kuin yksinkertaistavat. Konstruktiot ovat kerran täysin kypsyttyään erittäin vakaita, mikä voi johtua siitä, että tiiviit kompleksiset rakenteet tekevät mahdolliseksi informaation nopeamman välity-

misen, ja toisaalta erilaiset kieliopilliset ja prosodiset »koristeet» lisäävät hyödyllistä redundanssia varmistaen viestin perillemenon. Dahl pohtii vielä lasten ja aikuisten ja toisaalta kielen omaksumisen ja käytön roolia kypsien piirteiden synnyssä ja arvelee, että sitä mukaa, kun konstruktiot etenee kypsyntäprosessissaan, muutoksista ovat vastuussa pikemminkin äidinkieltään omaksuvat lapset kuin äidinkieltään rakenteita muuntelevat tai toista kieltään opettelevat aikuiset.

Rönsyilevä ja monialainen teos ei päästä lukijaansa helpolla, mutta on viihdyttävää ja kysymyksiä herättävää lukemista. Dahl käy kiivasta keskustelua aiemman tutkimuksen kanssa, mikä on kirjan positiivista antia ja hyödyllistä aloittelevan tutkijalukijan näkökulmasta. Tekijän hauskaan tyyliin kuuluu lukuisten paralleelitaustojen esittäminen kielenulkoisesta maailmasta, mikä välillä tuntuu johtavan tekstiä liikaa sivupuolelle. Lukijan harmiksi teoksen hakemisto-osin on jäänyt runsaasti virheellisiä sivunumeroita. Joka tapauksessa Dahl onnistuu esittämään, miten kiehtovia ja monimuotoisia kielellinen kompleksisuus ja sen syntyyn johtavat diakroniset prosessit voivat olla, ja teos onkin hedelmällistä luettavaa paitsi kompleksisuudesta kiinnostuneille myös kielihistorian tutkijoille. ■

RIGINA TURUNEN

Sähköposti: rigina.turunen@iki.fi